

TÜRK GÖÇER ŞAİRLERİNE AİT ESERLERİN
DERLEME, İNCELEME VE DEĞERLENDİRME SORUNLARI
(Dadaloğlu'nun “Kalktı Göç Eyledi” Türküsünden Hareketle)*

İsmail GÖRKEM**

1- Giriş

Güney Türkmenlerinin saz şairleri, Ankara-Elmadağ'dan Suriye'nin Rakka vilâyetine kadar olan coğrafyada asırlardır yaşanmış olan hayatı, eserleriyle ebedileştirmiştir. Bu coğrafyanın en güçlü saz şairi, bilindiği gibi ‘Çukurovalı/Güneyli Karacaoğlan’dır. Karacaoğlan’dan evvel ve ondan sonra, pek çok saz şairinin, Türk göçerlerinin yaşadıkları bireysel ve toplumsal hayatla ilgili ‘konu’ları ‘türkü’leştirdiği bilinmektedir. Şu da tarihî bir hakikattir ki, bu coğrafyadaki âşıklık geleneği, âşık kollarına bağlı gelenekselleşmiş/sağlam bir ‘mektep’ (usta-çırak geleneği) de ortaya koyamamıştır. Asırlardır Türkmen aşiretlerinin bu coğrafyada yaşadıkları hayatta büyük benzerlik ve tekrarların olması da kaçınılmaz olmuştur. Hâl böyle olunca, bazı ‘türkü-şiiirler’, birden fazla saz şairine mal edilebilmiş, aynı şaire ait şiirlerde de varyantlaşma ve versiyonlaşmalar görülebilmektedir.¹

Türkmen aşiretlerine ait bu metinler, toplumun ve bireylerin ‘sözlü tarih’i niteliğindeki olaylara dayanmaktadır. Bu olaylar ve duygular, âşıkların söylediği türküler vasıtasıyla “edebîlik” kazanmış, böylelikle “başkasının ilgisini çekecek” hâle getirilmiştir. ‘Metinler’in bir kısmında bireysel konuların işlenmesine karşılık, bir kısmında ise toplumun/aşiretin tamamını ilgilendiren türdeki olaylar işlenmiştir. Bu arada, ferdî nitelikteki âşıklara ait şiirlerin (türkü-şiiir), zaman içerisinde anonim bir niteliğe de büründüğü bir gerçektir.

“Kalktı Göç Eyledi” başlıklı ‘bozlak’ metnine ait bir sözlü-ezgili ‘kültürel olgu’nun asırlar boyunca olduğu kanısındayız. Bildirimizde bu ‘olgu’nun ‘derleme’ bilgileri ve ‘hikâyesi/yakılma sebebi’ ile ‘ezgisi’ne dair sorunlar (zaman içerisinde oluşan ‘değişim’ ve ‘dönüşümler’) ele alınacaktır. Türk göçerlerinin saz şiiiri temsilcileri olan âşıkların eserlerinin ‘derleme’, ‘inceleme’ ve

* Erciyes Üniversitesi tarafından 10-12 Nisan 2006 tarihleri arasında düzenlenen “II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni”nin “Rakka’dan Elmadağ’a Türk Göçerleri Sözlü Kültürü” sekiyonunda sunulan bildiri.

** *Prof. Dr.* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-KAYSERİ (ismailgorkem@gmail.com).

¹ ‘Türkü-şiiir’ terimi, sözel kültür geleneği dairesinde oluşturulan “sözel müzik” eserlerine işaret etmektedir. Bundan sonra, sadece ‘türkü’/’bozlak’ ve ‘sadece’ şiiir terimleri kullanıldığında bu terimler, “sözel müzik” eserleri karşılığında kullanılmış demektir. “Sözel edebiyat” (Halk Edebiyatı) ve “sözel müzik” (türkü/bozlak-şiiir) terimleri hk. bk. Yıldırım 1998b; Gorkem 2000: 7-9; Mirzaoğlu 2003: 1, 5).

‘değerlendirme’ sorunlarını, bu yıl basılan “*Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*” (İstanbul 2006, E Yayınları) kitabımızda ‘uygulamalı’ olarak ele almış idik. Bu bildiri, bir Dadaloğlu şiirinden hareketle, Türk göçerlerine ait saz şiiri metinlerinin değerlendirilmesi esnasında nelere dikkat edilmesi gerektiğine dair bir ‘metin’ olarak kabul edilmelidir.

Öncelikle ‘edebî metin’ ve ‘folklorik metin’ kavramlarının ne olduğunu ve aralarındaki farkları ortaya koymak gerekecektir. Bu hususu açıklarken, bazı bilim insanlarının görüşlerinden yararlanılacaktır:

Pertev N. Boratav, özellikle ‘türkü’lerden bahsederek, “bu anonim halk edebiyatı mahsullerine ait bol malzeme neşriyatına ve teknik tetkiklere mukabil, onların mevzuları, cemiyetle alâkaları, estetik ve sanat itibarıyla kıymetleri, nihayet sosyal fonksiyonları üzerindeki araştırma ve mütalaalar hemen hemen hiç mesabesinde kalır” (Boratav 1982: 346) demektedir. Boratav’ın türkülerin “cemiyetle alâkaları” ve “sosyal fonksiyonları”na işaret etmiş olması dikkate değer bir tespit olarak görünmektedir.

İlhan Başgöz, sözel edebiyat metinlerinin “geleneksel”liği hakkında şunları söylüyor: “Sözlü gelenekte hiçbir Halk edebiyatı türünün, değişmez, donup kalmış, kuşaktan kuşağa böylece aktarılan bir metni veya biçimi yoktur. Bu türlerin değişik yerlerde, değişik zamanlarda yeniden yaratılan metinleri vardır. Bu yeniden yaratılan gösterimde anlatıcının ustalığı, yaşı, işi, bulunduğu toplum katı, din[î] inançları, değer yargıları önemli değişiklikler yapar. Bu gösterimde dinleyicilerin konumu, kültürü, beklentileri, dünya görüşleri önemli değişimler yapar. Bu gösterimin önemli bir elemanı olan geleneksel tür, ancak bu kişisel ve sosyal değişkenlerin bir dengesi olarak vardır; durağan değil canlıdır, değişkendir; her anlatımda yeniden doğar.” (Başgöz 1992: 1).

Folkloru “bir sosyal olay”, bir “canlı gösterim” olarak kabul eden İlhan Başgöz, bize göre de ‘doğru’ bir tespitte bulunuyor: “Folklor olayı, saydığımız bu elemanların [-yani *anlatan, dinleyen* ve *geleneksel olanın*-] dengelediği bir sosyal olaydır, bir gösterimdir. Bu canlı gösterimi kâğıt üzerine dökerek donduran, kısaltan, cansız kılan, sonra da dönüp gösteren biziz. Bu sosyal olayı, böyle bir *kadavra* haline getirmek, sonra da dönüp gösterim yerine, bu metni incelemek, folkloru yanlış anlamak olur, eksik incelemek olur.” (Başgöz 1992: 1. *abç.*). Alıntıda yer alan “kadavra” adlandırması, yerinde bir adlandırmadır. Sözel edebiyat metinlerini, yazılı edebiyat metinleri gibi ‘tek tabakalı bir olay’ halinde görme eğilimini, bu adlandırma çok güzel ifade ediyor. Sözel edebiyat alanında “sosyal olay” ve bu olayların bir araya gelmesiyle meydana gelen “olgu” incelenmelidir.

Folklorik metinlerin nasıl incelenmesi gerektiği de, cevabı oldukça zor olan bir sorudur. W. Propp, folklorun edebî görevlerinden “asıl önemli ve zor olan şey”in “sözel ürünlerin derin yapısını, birleşimini ve oluşturucu öğelerini incelemek” olduğunu söylüyor. Ona göre, folklor ve edebiyat eserlerinin “morfolojileri” farklıdır. Propp bu farklılığın “edebî analizler yoluyla açıklanama[yacağı], “ama keşfedilebil[ceğini]” söylüyor. (Propp 1990: 4). Edebî analizler yoluyla,

“folklor manzurunun yasaları ve fenomeni yalnızca *keşfedebilir* ama, [biz folklor araştırmacıları] onları açıklamaktan âciz kalır[ız]” (Propp 1990: 5. *abç.*). “Bir eserin kökeni ile ilgilenen edebiyat tarihçisi, onun yazarına bakar. Folklorcu ise, sınırsız sayıdaki karşılaştırmalı malzemenin de eklenmesiyle, bir *öyküyü ortaya çıkararak koşulları* keşfeder.” (Propp 1990: 6. *abç.*).

Bir edebiyat eseri (ferdî ve yazılı metin), bir kez yaratıldıktan sonra öylece kalakalır ve değişmez. Sözel edebiyat metinleri de, ilk ortaya çıktıklarında, tıpkı yazılı edebiyat eserleri gibi ‘bireysel’ ve ‘tek’tir. Fakat folklorik eserin mevcudiyeti ‘icracı’ ve ‘dinleyici çevresi’nin varlığı ile mümkündür. Sözlü dolaşım halindeki halk edebiyatı ürünü, Propp’un da belirttiği gibi, sadece bir kez kaydedilmişse, “derinlikli olarak incelenemez.” (Propp 1990: 7). Yazılı edebiyat metinleri ve o metinlerin sahipleri nasıl araştırılmış ise, folklorik eserlerin ve ‘görünürdeki’ sahiplerinin de aynı metotlarla incelenmesi gerektiğini düşünenlere, cevap mahiyetinde Boratav şu tespiti yapıyor: Türkü ve ağıtların çeşitlenmelerinde görülen aykırılıkları, “*yanlışlar* olarak değil de, *sözlü gelenekteki gelişim aşamaları* olarak nitelendirmek yerinde olur.” (Boratav 1986: 5).

Bu bildiride biz de Propp’un kelimeleriyle söyleyecek olursak, bir ‘türkü’ye (“Kalktı göç eyledi” bozlağı) ait pek çok varyant (=eş-metin) ve versiyonun (=benzer metin) ortaya koyduğu ‘olgu’yu, yani bu türkünün “öykü[sünü] ortaya çıkararak koşulları” ve söz konusu türkünün “sözlü gelenekteki gelişim aşamaları”nı keşfetmeye gayret edeceğiz. Tekrar belirtmeliyiz ki, burada yapılacak şey sadece bir “keşif”ten ibarettir.²

2- “Hubuz/Ekmek Kavgası”

Tarih bakımından bu ‘destan’ metni, ikinci metin kadar eski olmayabilir; fakat günümüzde bilinen “Kalktı göç eyledi” türküsüne en uzak (versiyon/benzer metin) olan metin gibi görünmektedir. Kavga, Türkmenlerin Rakka’daki yaşadığı döneme aittir ve “hubuz/ekmek dövüşü” ve “Bin Said ile harp” adıyla toplam 14 dörtlükten ibaret bir ‘destan’ olarak sözlü hafızada saklanmıştır.³ Destanda,

² Etno-müzikolog Ayhan Erol, sözel müzik ürünlerinde zaman içerisinde görülen değişim ve dönüşümlerin üç şekilde olacağını kaydediyor: 1- “[S]özler değişmez, ezgi değişir; ancak sözlerin anlamı aynı kalır”, 2- “[E]zgi değişmez, sözler değişir ya da geleneksel hali korunur, ama üzerine yeni sözler eklenir”, 3- “[S]özler değişmez, ezgi değişir, ancak sözlere tarihsel bağlam değiştiğinde yeni anlamlar yüklenir.” (Erol 2002: 294-295). “Kalktı göç eyledi” başlıklı metinde de zaman içerisinde bu değişim ve dönüşümlerin var olduğunu düşünmemiz gerekecektir.

³ Kaynaklardan tespit edebildiğimiz farklı rivayetler şöyledir:

“Bu döğüş ‘hubuz/ekmez’ dövüşü adıyla meşhur olmuştur. Bu vaka ‘Barak Türkmenleri Arasındaki’ yazımızla neşrolunmuştur. Orada buna ‘Bin Said ile harp’ diye başlık verilmişti. (...) [O] zaman elde edemediğim o döğüşe ait aşağıdaki türküyü yazmakla iktifa ediyorum.” (Özbaş 1939: 17).

XIX. yüzyılın ortalarında güneyde Fırat nehriyle Akdeniz arasındaki topraklarda 32 oymaktan ibaret Bini Sait aşireti otururmuş (Şahin 1962: 58-59). Elbusultan oymağı Bini Sait aşiretine mensup. Bir de o yörede Arap Eluni aşireti vardır. Olay XIX. yüzyılın ortalarında cereyan ediyor. Bu kitaptaki bilgiler Özbaş’ın kitaplarındaki bilgilerle büyük oranda örtüşüyor. Özbaş 1939’daki şiir, bu eserde de yer almıştır (bk. Şahin 1962: 59-61).

Arap aşiret beyi ile İlbeyli aşireti beyi temsili olarak karşılıklı söyleşmektedir (Özbaş 1939: 17-20). Destanın ayağı “-kullar/-eller benimdir” şeklindedir. 1811 veya 1848 yıllarında meydana gelmiştir.⁴ Destan (türkü), konusunun Türkmen ve Arap aşiretler arasındaki bir kavgayı anlatması ve ayakları bakımından -“benimdir” kelimesi yerine “bizimdir” düşünülebilir- benzerdir. Unutmamak gerekir ki, bu metin ‘tahkiyeli’ (anlatı-yoğun), Dadaloğlu’na mal edilen türkü ise ‘duygu-yoğun’ bir metindir. Ayrıca destanda iki aşiret beyi karşılıklı söyleştiği için “benimdir” ayağı daha uygun düşmektedir kanısındayız (bk. EK 1).

3- Firuz Beyin Âşığı Dedemoğlu’nun Türküsü

Bu türkü, Dadaloğlu’na mal edilen “Kalktı göç eyledi” isimli metinle büyük oranda benzerlik göstermektedir (bk. EK 2). Metin, Barak aşiretine mensup “Âşık Mahgül”den 20.09.2001 tarihinde Ruhi Ersoy tarafından derlenmiştir. Âşık Mahgül’ün esas adı ve soyadı Mehmet Kılıçoğlu’dur. Halen sağ olan Mahgül, 1335 (1919) doğumludur. Hakkında bir doktora tezi yapılmıştır (bk. Ersoy 2003). (Söz konusu türkü-şiir ilk defa tarafımızdan neşredilmiştir. bk. Görkem 2006: 519-520). Kaynak kişi, türkünün “ilk defa Dedemoğlu tarafından çığırıldığı” özellikle belirtiyor ve türkünün hikâyesini şöyle anlatıyor: “Culab bölgesinde iskân esnasında, [Türkmen aşiretleri] ilk yerlerine duyulan özlemle Osmanlı kuvvetlerine karşı direnç göstermişlerdir. İskân işi, büyük takip ve disiplin altında yapılmış,

El’un ve Elbisultan Arap aşiretleri arasında harp çıkar. El’unlular Elbisultanlılardan üç adam öldürür ve Türkmen ocağı reisi Mehmet Paşaya –gerçekte ‘paşa’ değildir- sığınır. Elbisultan’ın şeyhi Timur, El’unluların aralarından çıkarılıp kendilerine teslim edilmesini ister. Mehmet Paşa, teslim edilmeyeceğini kesin bir dille söyler. Bu sırada Türkmenler, Elbisultanlardan bir adamı öldürürler. Arap aşiret reisi Timur 32 aşireti ile Türkmenlerin üzerine yürür. Osmanlı hükümet kuvvetleri de Türkmenlere yardım ettiği halde, Türkmenler bu harpte yeniliyorlar. Araplar birkaç Türkmen köyünü de yağma ediyor. Bu yenilgi Türkmen oymaklarına çok ağır geliyor. İlbeyli, Barak ve Türkmen aşiretleri birleşiyor. ‘Ekmek’ diyen Türkler bir tarafa, ekmeğe ‘hubz’ diyen Araplar diğer tarafa ayrılıyorlar. Arap aşiretleri çekilip giderlerken yollarını kesiyorlar; dört yanını çevirerek Arapları kuşatıyorlar ve birkaç gün süren harpten sonra Arapları tamamen teslim alıp mallarını yağma ediyorlar Bu döğüş hakkında daha sonra karşılıklı bir destan söyleniyor.” (Özbaş 1958: 29-30).

Elbeyli reisi Mehmet Bey Beydili Türkmenlerinden Senem ile evlidir. Araplar bunların köylerini basarlar, çok zarar verirler, mallarını yağmalarlar. Türkmen reisi Mehmet Paşa ve kardeşi Mustafa Paşa aşiretleri ve askerleriyle Elbeyli reisi, damatları Mehmet beye yardıma giderler. Savaş Arapazi ve Sipahi köylerinde ve Sacur deresi sahillerinde olmuştur. Bir Türk Arap savaşı biçiminde cereyan etmiştir (Şahin 1962: 58-59).

⁴ Ali Rıza Yalçın, kaynak şahısların verdiği bilgilerden hareketle, eserin, *Molla Osman* isimindeki bir kişinin Mehmet Bey ile Binsait arasında 1811 yılında yapılan aşiret kavgasına ait türkü (bk. Yalçın 1977: s. 37-38; 83-89) olduğu kanaatindedir. Ömer Özbaş ise, kaynak şahsın verdiği bilgilerden hareketle, olayın 1848 yılında gerçekleşmiş olabileceğini kaydeder (Özbaş 1958: 29-30). Destanı Türkmen Beyini temsilen ‘Ebu Hüseyin’, Arap Beyini temsilen ise ‘Mahli’ mahlâslı şairler temsili olarak söylemektedir (Özbaş 1939: 17-20).

geriye [=Anadolu içlerine] kaçıışı önlemek için [=Osmanlı Devleti tarafından] çok sıkı tedbirler alınmıştır. Bunlara karşı Dedemoğlu adlı âşık şu [=bu] türküyü söylemiştir.”⁵

Tarihî kaynaklarda iki baba-oğul iki Firuz Beyden söz edilmektedir: İlki 1 Şubat 1693 tarihinde Rakka’ya iskân edilen Türkmen aşireti mensuplarının ‘İskân Başî’liğine atanan Firuz Oğlu Şahin Mehmet Bey’dir. (Çelikdemir 2001: 84). İkincisi ise Şahin Bey Oğlu Firuz Bey’dir. İskân Başî’lik görevini, amcası Kenan Beye vekâleten yerine getirmiştir. Mayıs 1727 tarihinde Rakka Beylerbeyi Süleyman Paşa tarafından, Osmanlı Devleti’nin Isfahan’a düzenleyeceği sefer için satın alınan zahire ve peksimetin Birecik iskelesinden Fırat nehri yoluyla Ridvaniye iskelesine nakli sırasında, eşkıya tehdidindeki nehir yolunun güvenliğinin sağlanmasını temin etmiştir. Amcası Kenan Beyin ölümünden sonra, Osmanlı Devleti tarafından İskân Başî’liğe atanmıştır (Çelikdemir 2001: 85-86).⁶

Türk Saz şiiri tarihinde iki tane ‘Dedemoğlu’ mahlâslı şair olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki ‘aşiret şairi’ kimliğiyle ortaya çıkan ve sözel kaynaklarda Firuz Beyin maiyetindeki âşıklarından biri olan –diğeri Kılıçoğlu’dur- Dedemoğlu, diğeri ise Çorum civarında yaşamış olan Alevî kimliği ile şiirlerinde ön plana çıkan Dedemoğlu’dur.⁷ Dedemoğlu’nun, Firuz Beyin âşığı olmasından hareketle

⁵ Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nde görevli Yrd. Doç. Dr. Ruhi Ersoy’un kaynak kişi Âşık Mahgûl ile 20.09.2001 tarihinde yaptığı görüşme kayıtlarından.

⁶ Faruk Sümer’in belirttiğine göre (Sümer 1976: 154), XVII. yy. sonlarında Osmanlı Devletinin Rakka’ya yerleştirdiği aşiretlerden olan Beğdili aşiretinin beyi Firuz Bey, “bu fena yerlerde yaşanmaz” diyerek Acem’e göçmüştür (bk. Sümer 1976: 154). Fahri Bilge defterlerinde ise Horasan’dan Batı’ya doğru göç eden Danişmendli Türkmenlerinin İran’da kalıp kalmama hususunda kararsız oldukları, Firuz Beyin aşiretiyle birlikte İran’da kaldığı anlatılmaktadır. Diğer Türkmen aşiretleri ise Anadolu’ya gitmeye karar verirler. Halbuki aşiretlerin Osmanlı Devletinin baskısı karşısında, Rakka’da duramayıp oradan Acem’e göçmüş olmaları, akla daha uygun gelmektedir (bk. Aydoğdu 2005: 45-46, 275-276).

⁷ Baraklar Feriz Bey zamanında Sünniliği kabul etmişlerdir. “Barak şifahî tarihi, kendilerinin Horasan’dan geldiğini haber veriyor. Onlar, göç sahnesine Feriz Beyin reisliği zamanında, 84.000 hane Barak, 400 hane Abdal ile atılıyorlar ve Yozgat havalisine yerleşiyorlar. Bütün Barakların reisi Feriz Bey ve Abdalların Ağası da Dedemoğlu’dur. Dedemoğlu aynı zamanda Feriz Beyin yanında saz şairidir.” (Tanyol 1952: 72-73). İki tane Dedemoğlu’nun var olduğu biliniyor. Birisi: 17. yy.da yaşamış, Çorum-Sungurlu köylerinden veya Çumra’nın -yanlıştır doğrusu Çorum olmalıdır- Dedemoğlu köyünden Alevî-Türkmen âşık. (Her iki şair hakkında yapılan bazı yayınlar için bk. Özder 1969).

Kılıçoğlu da Dedemoğlu ile aynı anda Firuz Beyin âşığıdır. Kılıçoğlu’nun Barak Türkmenlerinin Azıklı obasından olduğu söylenmektedir. Adana’da mahpus olmuş, bir müddet Halep’te oturmuştur. Yüz yaşına kadar yaşadığı tahmin edilmektedir. Şiirlerinden birisinde “*Hak Muhammed Ali derler bir de pirim va?*” diyor. (Özbaş 1958: 74-76). Dolayısıyla Dedemoğlu’nun de zaman içerisinde Alevî-Bektaşî meşrep bir kimliğe dönüştürüldüğü düşünülebilir sanıyorum. Kılıçoğlu’nun Barak bölgesinden derlenen bazı şiirlerindeki Alevî-Bektaşî öğeler de bu açıdan değerlendirilmelidir. (Şiirleri için bk. Özbaş 1939, 1958). Deli Boran isimli âşık da bu şekildedir. Güney illerinde yaşayan bir Türkmen iskân şairi ve adına bir halk hikâyesi teşekkül etmiş, fakat zamanla özellikle Çorum yöresinde Alevî-Bektaşî bir kimliğe büründürülmüştür. Dedemoğlu’nun Yozgat dolaylarına gelip Firuz Bey ile birlikte yerleştiğini söylüyor sözlü tarih. Durum böyle olunca, Dedemoğlu’nun bu coğrafyada –Çorum civarında- Alevî şairi kimliğiyle ön plana çıkarılması da açıklanabilir.

XVIII. yüzyıl şairi olması kuvvetle muhtemeldir. (Dedemoğlu'na ait türküye, yazılı kaynaklarda tesadüf edilemediği için, bu metin ikinci sırada değerlendirilmiştir).⁸

4- 'Dadalı' ve 'Dadaloğlu' Mahlâslı Şiirler

Bu türkü-şiiirin Dedemoğlu'ndan sonra Türkmen aşiretleri arasında önce 'Dadalı' mahlâsını kullanan 'Dadalı Musa' ve daha sonra da 'Dadaloğlu' mahlâsını kullanan 'Veli' tarafından Anadolu iskân coğrafyasına mal edildiğini düşünebiliriz. Son 40-50 yıllık derlemelerde şiir 'Dadaloğlu' mahlâsıyla bilinmektedir. Türkiye'nin güneyinde göçer olarak yaşayan Türkmen şairi 'Dadaloğlu' –bu kişi baba 'Dadalı Musa' ve oğul 'Veli' olabilir-, sözlü gelenekte yaşayan bu türkünün ayağını esas alarak, yeni bir 'eser' meydana getirmiş de olabilir (Ayrıntılı bilgi için bk. Görkem 2006: 282-284). Tespitlerimize göre Dadalı Musa, 1776 tarihinde sağdır. Dadalı Musa'nın oğlu olan ve 'Dadaloğlu' mahlâsını kullanan 'Veli' de H. 1262 (M. 1845-46) yılından evvel ölmüştür (Görkem 2006: 28-32).

'Dadalı Musa' veya 'Dadaloğlu Veli'ye ait metinlerin, 1865-66 yıllarında Derviş Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapılacak olan 'Fırka-i Islahiyye' hareketinden önce yeniden üretildiği (=reproduction) kanaatindeyiz. Böyle olunca, elbette türküde anlatılanların, 'Fırka-i Islahiyye' öncesinde Türkmen aşiretlerinin yaşadığı 'iskân hatıraları' olduğu düşünülmelidir. Muhtemeldir ki, şiir 'Dadaloğlu' mahlası halk hafızasında korunarak, özellikle Afşar Türkmenleri arasında 'Fırka-i Islahiyye'nin acılarını dile getiren bir niteliğe büründürülmüştür. Şiirin Cingözoğlu Seyyid Osman' adına derlemelerinin mevcudiyeti, bu hususu doğrulamaya yarar mahiyettedir (bk. Görkem 2006: 282-284).

4- Dadaloğlu'na Ait "Kalktı göç eyledi" Türküsünün Algılanışı:

Türkünün bir 'olgu' olduğuna dair macera yukarıda anlatılmaya çalışılmıştır. Şimdi ise sorulması gereken soru şu olmalıdır: Türküye o günden bugüne (XVIII. yüzyıldan bugüne) yüklenen anlamlar nelerdir?

Olaylar, 'Hubuz/Ekmek Kavgası'na dair metinde, Türkmen ve Arap aşiretleri arasında, Dedemoğlu'na ait metinde Osmanlı-Türk göçerleri arasında geçmektedir.

Dadaloğlu, Türk aydınları ve kamuoyu nezdinde "*Kalktı göç eyledi*" şiiri vesilesiyle 1928 yılında tanınmaya başlamıştır.⁹ Bu tarihten önceki yazılı kaynakların hiç birisinde Dadaloğlu ve şiirleri hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır.

⁸ Fahri Bilge'nin Kayseri yöresinden yaptığı derlemelerin yer aldığı defterlerde 'Dedemoğlu' isimli bir âşığın adı geçmemektedir (bk. Çapraz 2005). Kanaatimizce, İç Anadolu ve Çukurova bölgesindeki sözlü gelenek 'Sünnî' çizgide bu ismi muhafaza edememiştir. Çorum yöresindeki Alevî şairi Dedemoğlu'nun da Dadaloğlu'nun "Kalktı göç eyledi" bozlağına benzer bir türküsü bu güne kadar derlenmemiştir.

Fındıkoğlu, 1928 yılında *Halk Bilgisi Mecmuası*'nda neşredilen bu şiirin, o zamanın Ankara'sındaki etkilerini şöyle anlatıyor: “Bu parça, bilhassa ikinci parçasının son mısraı [=Ferman padişahın dağlar bizimdir] o zamanki Ankara'nın muhtelif muhitlerinde dalgalandı. Bu alâka belki de daha önce, aynı mısra'ı İstanbul'a karşı haykıran Anadolu'nun ‘Kuva-yı Milliye Ruhu’ndan ötürü idi.” (Fındıkoğlu 1953: 706). Fındıkoğlu, 1928 yılında *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde neşrettiği “Bir Mısra Münasebetiyle” başlıklı yazısında, “Ferman padişahın dağlar bizimdir” dizesinde, “Osmanlı Sultanları ile “memleket halkı” arasında, “bin bir isyanın şehâmet ve heybet dolu akisleri”nin yansıtıldığı kanaatindedir (Fındıkoğlu 1928). Şair Attila İlhan, 1940'lı yıllarda ‘kahramanlık’ temalı şiirlerin sahipleri olan Dadaloğlu, Koroğlu, Gündeşlioğlu ve Deli Boran'ın, o yıllarda revaçta olan “halkevi devrimciliği” sebebiyle, “Osmanlı'ya âsi olmuş ozanları[n]” ön plana çıkarıldığını kaydedecektir (İlhan 1983: 147-148). Nedim Gürsel, Dadaloğlu kimliğinin aydınlar arasında böyle bir kılığa oluşumunu, üç açıdan değerlendirilebileceği kanısındadır: “[Y]itik cennet'e, yani göçebe yaşama duyulan” nostaljik bir özlem, 2- Pamuk ziraatine bağlı olarak “Çukurova'da kapitalizmin gelişmesi”, 3- “Çağına ayak uyduramayan kocamış bir Türkmen ozanı” (Gürsel 1997: 277-281).

1970'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devletini hedef alan ve ‘dağlara çıkan’ Marksist eylemciler, ülke gündemini meşgul etmektedir. Bazı sempaticanlar tarafından, ‘başkaldırı’ temalı âşık şiirleri, bu sefer ‘folk-pop’ tarzında bestelenerek söylenmiş ve popülerleştirilmiştir. Cem Karaca ve Kardaşlar, “Dadaloğlu” isimli 33'lük plaklarında “Kalktı göç eyledi” türküsünü söylemiştir (bk. Dadaloğlu). 1970 yılında kurulan bu grup, “[o] dönemin köye ve köylüye dayalı sosyalizm anlayışının bir yansıması olarak” nitelendirilen bu parça ile büyük bir şöhret kazanmıştır (Gündoğar 2005: 157). Böylece, Dadaloğlu şiirine yeni bir ‘anlam’ boyutu eklenmiştir: ‘Anadolu insanı’- ‘Osmanlı Devleti’ karşıtlığı aşamasından, ‘dağdaki devrimci/eşkıya’-‘Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ aşamasına geçilmiştir. Bu dönem, Eric Hobsbawn'ın söyleyişiyle, “soylu eşkıya”-“devlet” karşıtlığı biçiminde de okunabilir (Hobsbawn 1997).

5- Sonuç

Sözel edebiyat ürünlerinden biri olan, incelediğimiz ‘türkü-şiir’in zaman içerisinde giderek “kalıplaştığını” görüyoruz.¹⁰ Kalıplaşmada, şiirin ‘ayak’ kısmının önemli oranda etkili olduğu görülmektedir. Umay Günay, Türk âşık tarzı şiir ve hikâye söyleme geleneğinde, Lord'un teorisinin

⁹ Bu mesele ayrıntılı bir biçimde şu kitapta incelenmiştir: Görkem 2006: 33-39. Bildiride, bu kitapta ayrıntılı bir biçimde ele alınan hususlar özetlenmiştir.

¹⁰ Folklorun mahiyetine dair “kalıplaşma özelliği şöyle tanımlanmaktadır: “Folklor ürünleri, türlerine, geleneklerine uygun biçimde kalıplar, anlatım ve kompozisyon öğeleri yaratırlar. Bunlar herhangi bir folklor ürününün çatisim, iskeletini meydana getiren şeylerdir. Ürünlerin kompozisyonlarında sayısız varyant meydana gelse bile, değişmez özellikleri olan kendine mahsus kalıpları korudukları sürece tanınırlar.” (Yıldırım 1998: 69. abç).

aksine ezber ve irtical[in] (serbest kompozisyon) yan yana yaşamakta ve gelişmekte” olduğu kanaatindedir (Günay 1992: 181). Âşık tarzı şiirlerde “sabit çekirdek”in “kafiye+redif” diye tanımladığı “ayaklar” olduğunu belirtmektedir (Günay 1992: 182). Oysa Moyle, doktora tezinde, “şiirin çekirdeği” olarak kabul ettiği unsurları açıkça belirtmemiştir (Moyle 1976). Umay Günay, “[b]irbirine yakın şiirlerin birden çok şâir adına kayıtlı olmasında müstensih hatası, bilerek başkasının şiirini kendi adına tapşırma gibi sebeplerin yanında *ayakların bağlayıcılığı* gibi yeni bir sebebi[n] de göz önünde tut[ulması] gerektiğini haklı olarak belirtmektedir. (Günay 1992: 182-183. *abç.*). Ayak konusunda daha önce ortaya konan hususlar, bu şiirin “ayak” kısmının incelenmesiyle de doğrulanmıştır. Türküyü tek bir ‘metin’ -yani bir şair ve onun tek bir şiiri gibi- görmek/göstermek yerine “-yollar/-eller/çöller/-beyler... bizimdir (benimdir)” ayaklı bir türkünün zaman içinde değişim ve dönüşümünü ‘izlemek’ ve zaman içerisinde meydana gelen ‘olgu’yu değerlendirmek daha doğru bir yol olacaktır.

Benzer ve aynı ayaklı ‘çeşitlenme’ niteliğindeki şiirlerin bugüne kadar taşınmasında, türkünün ‘ezgi’si de etkili olmuştur. Türkünün Dadaloğlu’na bağlanan metninin ezgisinin muhtemelen Muharrem Ertaş’ın icrası şeklinde olduğu düşünülebilir (bk. Ertaş 1998). Daha önceki diğer iki metnin ezgisine dair elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Folk-pop tarzında ‘modernize’ edilen metinlerde de bilinen ezgisinin korunduğu görülmektedir.

Aynı ayaklı bulunabilen ilk metin Arap-Türkmen kavgasıyla ilgili bir ‘destan’ metnidir. İkincisi Dedemoğlu’na ait, ‘koşma’(bozlak) türünde bir metin, üçüncüsü Dadal Musa’nın söylediği, dördüncüsü Dadal Veli’nin söylediği metinlerdir. Şiir daha sonra Cingözoğlu’na mal edilmiştir. Türkü Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı-Türkmen aşiretleri karşıtlığı merkezine, Cem Karaca’nın söylediği türkü ile birlikte ise Türkiye-dağlardaki “soylu” eşkiya karşıtlığı merkezine oturtulmuştur.

Tarihî nitelikte olsun veya olmasın, şiirsel metinlerin ‘bağlam’larıyla ‘söz’ ve ‘ezgi’lerindeki ‘değişim’ ve ‘dönüşüm’ü ve belki de ‘yeniden üretim’i (re-production), incelediğimiz şiirin ‘çeşitlenmeleri’ne göz attığımızda tespit edebiliriz. Bu şiirde anlatılanlar, Türk göçer hayatına, yaşanan olaylara ve olay kahramanlarına yapılmış birer “geleneksel gönderme” mahiyetindedir. Günümüzün özellikle Türk göçer kökenli insanları, her ‘türkü’sü birer ‘sembol’ niteliğindeki bu eserleri dinleyerek, atalarının geçmiş kültürleriyle ilişkiye geçebilecektir (bk. Görkem 2006: 42-44).

KAYNAKÇA

- AYDOĞDU, Betül (2005). “*Fahri Bilge’nin Kayseri Yöresi Türk Halk Bilimi Çalışmaları*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAŞGÖZ, İlhan (1992). “Giriş”, *Sibiryadan Bir Masal Anası* içinde, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 1-39.
- BORATAV, Pertev Naili (1983). “Eğin Türkülerinin Başlıca Temleri”, *Folklor ve Edebiyat (1982)-II*, İstanbul: Adam Yay., s. 346-363.
- BORATAV, Pertev Naili (1986). “Önsöz”, *Esen 1986* içinde, s. 1-5.
- ÇAPRAZ, Erhan (2005). “*Fahri Bilge Defterlerindeki Kayseri ve Yöresi Halk Şairleri (İnceleme-Metin)*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇELİKDEMİR, Murat (2001). “*Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka’ya İskânı (1690-1840)*”, (basılmamış doktora tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DADALOĞLU, Cem Karaca ve Kardaşlar, 33’lük plak. [Millî Kütüphane Nu.: Mus. P 1985 AD 31].

- EROL, Ayhan (2002). "Birlik ve Farklılık Ekseninde Alevilik ve Alevi Müziği", *Folklor/Edebiyat (Alevilik Özel Sayısı-II)*, c. VIII, S. 30, s. 287-306.
- ERSOY, Ruhi (2003). "*Baraklı Âşık Mahgûl ve Repertuarı*", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERTAŞ, Muharrem (1998). "*Kalktı Göç Eyledî*", Kalan Müzik, nu.:138 (audio kaset).
- ESEN, Ahmet Şükrü (1986). *Anadolu Türküleri (Açıklama ve dizinlerle yayına hazırlayanlar: Pertev Naili Boratav-Fuat Özdemir)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- [FINDIKOĞLU], Ziyaeddin Fahri (1928). "Bir Mısra Münasebetiyle", *Hakimiyet-i Milliye* [Ankara], S. 2375, 15 Şubat 1928.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1953). "Değerli Türk Folklorcusu Ahmet Şükrü'nün X. Ölüm Senesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. II, S. 45, s. 105-106.
- GÖRKEM, İsmail (2006). *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yay.
- GÜNAY, Umay (1986). "Halk Şiirinde Ayak Konusunda Düşünceler" (1990), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi* içinde, Ankara: Akçağ Yay., s. 181-183.
- GÜNDOĞAR, Sinan (2005). *Halk Şiirindeki Protesto Geleneğinden Günümüz Politik Şarkılarına: Muhalif Müzik*, İstanbul: Devin Yayıncılık.
- GÜRSEL, Nedim (1997). "Dadaloğlu ve İskân", *Başkaldıran Edebiyat/Eleştiri-İnceleme (1966-1995) içinde*, İstanbul: YKY, s. 277-281.
- HOBSMAW, Eric (1997). *Eşkiyalar*, (Çev.: Orhan Akalın- Ali Kerem Saysel), İstanbul: Avesta Yayınları.
- İLHAN, Attila (1983). "Olur mu Bre?", *Böyle Bir Sevmek* içinde, (3. baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 145-149).
- MG: Ruhi Ersoy tarafından Gaziantep'te Barak aşiretine mensup 83 yaşında ve okur-yazar olmayan Âşık Mahgûl'den 20.09.2001 tarihinde ses kaydı olarak yapılan derlemenin çözülmüş metni.
- MİRZAOĞLU, Gülay (2003). *Çukurova Bozlağı*, Ankara: Binboğa Yayınları.
- MOYLE, Natalia K. (1976). "The Techniques of Turkish Minstrelsy", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. cilt, Halk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., s. 188-258.
- ÖZDER, M. Adil (1969). "*Türk Halk-Saz Şairleri Bibliyografyası*", Ankara 1969, (basılmamış), Ankara: Halk Kültürlerini Araştırma Dairesi Türk Halk Kültürü Arşivi Kütüphanesi.
- ÖZBAŞ, Ömer (1939). *İlbeyli Türkmenleri Arasında Folklor Derlemeleri*, Gaziantep: Gaziantep Halkevi Yay.
- ÖZBAŞ, Ömer (1958). *Gaziantep Dolaylarında Türkmenler ve Baraklar*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yay.
- PROPP, Vladimir (1990). "Folklorun Yapısı", (Çev.: Necdet Hasgül), *Folklor Doğru: Dans-Müzik-Kültür Araştırmaları*, S. 59, s. 1-38.
- SÜMER, Faruk (1976). *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*, Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.
- ŞAHİN, Ali (1962). *Güney Anadolu'da Beydili Türkmenleri ve Baraklar*, Ankara: Doğuş Ltd. Şti. Matbaası.
- TANYOL, Cahit (1952). "Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, S. 7, s. 71-108.
- TURAL, Sadık (1993). "Tarihî Gerçeğin edebîleşmesine Dair Notlar", *Edebiyat Bilimine Katkılar* içinde, Ankara: EcdadYayımlar-Pazarlama, s. 69-77.
- YALGIN, Ali Rıza (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları*, (Hz. Sabahat Emir), c. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- YILDIRIM, Dursun (1998a). "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri" (1985), *Türk Bitiđi: Araştırma/ İnceleme Yazıları* içinde, Ankara: Akçağ Yay., s. 65-75.
- YILDIRIM, Dursun (1998b). "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları" (1994), *Türk Bitiđi: Araştırma/ İnceleme Yazıları* içinde, Ankara: Akçağ Yay., s. 87-101.

EKLER:

EK 1: [DESTAN]

HARP İÇİN İŞLEYEN YOLLAR BENİMDİR

Arap:

Vaktına hazır ol dur *Ebu Hüseyin*
 “Ene abdek” diyen kullar benimdir
 Cebel-i Sem’an Has Dağından Amık’tan
 Harp için işleyen yollar benimdir

İlbeyli Beyi:

Ebu Hüseyin der ki gelsin göreyim
 Çatal yürek yakan eller benimdir
 Yağlansın cıdalar belensin şifle
 Kavgaya sağılan kollar benimdir

Arap:

Uzun hamralar da top gibi öter
 Boynu uzun necdiler dağ gibi yatar
 Mucedme kisbini Amık’ta satar
 Tellâlde satılan şallar benimdir

İlbeyli Beyi:

Kara Şihli’nin konalgası Vasılı
 Şimdi senle burda kurduk fasılı
 Bin atlıya karşı koydum hasunu
 Bilirim harp yolun töller benimdir

.....

Arap:

Mahli’m der ki kaçamaz oldum
 Kırıldı kanadım uçamaz oldum
 Bika köprüsünü geçemez oldum
 Zulmete düştüm yollar benimdir

İlbeyli Beyi:

Mehmet Beyim der ki beni bildin mi
 İntikam koymazam şimdi göndün mü
 Çoktan beri bana haraç verdin mi
 Saplanan cıdalar kollar benimdir
 (Özbaş 1939: 17-20).

EK 2:

FERMAN PADİŞAHIN ELLER BİZİMDİR

1. Kalktı göç eyledi iskân beyleri
 Yücelerden aşan yollar bizimdir
 Takdir Allah’ın padişahın fermanı
 Ferman padişahın eller bizimdir

2.Belindedir eğri kılıç kirmani
Taştan dönmez mızrağının yalmanı
Takdir Allah'ın padişahın fermanı
Ferman padişahın çöller bizimdir

3.Bizim birimizi beşten sayarlar
Dövüşe girince figan koyarlar
At üstünde demir donlar giyerler
Eli top kargılı beyler bizimdir

4.*Dedemoğlu* da söyler sözü dilinde
Eğri kılıç şekvacı da elinde
Rakka ellerinde Bişir çölünde
Dillerde söylenen beyler bizimdir

(Görkem 2006: 519-520).